

УДК 94(4)+910.4(495)

<http://doi.org/10.46869/2707-6776-2020-10-5>

Добролюбська Ю.А., Присяжнюк О.М.

## ФРАНЦУЗЬКА ЕКСПЕДИЦІЯ В МОРЕЮ 1828-1833 РОКІВ: ВИТОКИ КОЛОНІАЛЬНОГО ДИСКУРСУ

*Філееллізм існував в європейському суспільстві задовго до експедиції в Морею, остання лише посилила цю тенденцію. Експедиція сприяла перетворенню поверхового інтересу на інтерес науковий, оскільки її матеріали сформували науковий та естетичний багаж, який залишався одним з найкращих на багато років для європейських вчених, що не мали змоги особистого відвідування регіону. Античні грецькі руїни викликали захоплення та трепетне поклоніння європейців, які вбачали в них своє в значній мірі романтизоване минуле. Офіцери, солдати та митці стали тією першою групою, в якій формувалася колективна пам'ять про минуле. Для неї ці події були емоційно забарвленими. Повернувшись на батьківщину, вчені, митці та навіть офіцери стануть носіями і трансляторами цієї колективної пам'яті у французькому суспільстві. Ця група виступала носієм інформації про пам'ятники та скарби давніх греків, ключові події, найбільш значущі деталі грецької давнини – колиски європейської цивілізації та її цінностей.*

*Наукова експедиція в Морею мала важливе значення для розширення знань про Грецію як країну та її античну спадщину. В архітектурі, скульптурі, живописі, меблюванні, декоративному мистецтві активно використовувались античні грецькі мотиви – як правило, в значно романтизованому та прикрашеному вигляді. Після експедиції європейські музеї та численні колекціонери стали проявляти підвищений інтерес до грецької культури. Оборотною стороною цього інтересу стало активне розграбування культурної спадщини країни. Ще один з результатів експедиції полягав в тому, що наука стала розглядатися як «політика XIX століття».*

**Ключові слова:** культурна спадщина, пам'ятник, скарб, філееллізм, європоцентризм, колоніальний дискурс, експедиція в Морею.

Французька експедиція в Морею – це майже невідома вітчизняному науковому співтовариству назва, яка надається у Франції військовій та науковій інтервенції французької армії на Пелопоннес у 1828-1833 рр., під час війн за незалежність Греції. В той час ця територія була відома французам під своєю середньовічною назвою Морея. Після падіння Мессолонгі у 1825 р. Західна Європа вирішила втрутитися у боротьбу за незалежність Греції. Ставлення до єгипетського союзника Османської імперії Ібрагіма-паші було особливо настороженим, тому головною метою експедиції було звільнення окупованих регіонів, зокрема Пелопоннесу. Інтервенція розпочалася, коли франко-русько-британський флот був відправлений до регіону, вигравши битву при Наваріно в жовтні 1827 р. У серпні 1828 р. французький експедиційний корпус висадився поблизу міста Короні на півдні Пелопоннесу. Солдати розміщувались на півострові до евакуації єгипетських військ у жовтні, а потім взяли під контроль основні укріплення, які досі утримували османські війська. Хоча основна частина військ повернулася до Франції наприкінці 1828 р., французька присутність на цих територіях тривала до 1833 р.

Як і під час Єгипетської кампанії Наполеона Бонапарта, коли Комісія з наук та мистецтв супроводжувала військову кампанію, наукова експедиція Мореї також супроводжувала війська. Сімнадцять вчених чоловіків, які представляли різні спеціальності (природознавство та старожитності – археологія, архітектура та скульптура) здійснили цю захоплюючу подорож. Їх робота мала важливе значення для розширення знань про Грецію як країну та її античну спадщину. Як приклад, виготовлені ними топографічні карти були новаторськими для свого часу. Також були зроблені чіткіші вимірювання, креслення, плани та пропозиції щодо реставрації пам'яток Пелопоннесу, Аттики та Кіклад, які стали новою спробою систематичної та вичерпної каталогізації давньогрецьких руїн. Експедиція в Морею та публікації її результатів надали майже повний опис відвідуваних регіонів. Вони сформували науковий та естетичний багаж, який залишався одним з найкращих на багато років для європейських вчених, що не мали змоги особистого відвідування регіону.

Джерельною базою нашого дослідження став, перш за все, звіт архітектора Гійома Абея Блуе, виданий безпосередньо за результатами експедиції [1; 2]. Він містить докладний опис пам'яток архітектури та скульптури, які побачили та описали члени французької наукової експедиції. Цікавим та докладним джерелом також були листи Луї-Ежена Кавеньяка, тодішнього капітана 2-го інженерного полку та майбутнього прем'єр-міністра Франції [3], які надали багато фактичних подробиць щодо військового стану французького експедиційного корпусу. Істотний, хоча й трохи загальний огляд європейського захоплення античною грецькою культурою надає праця Кристофера Вудхауса [4].

В цілому історіографічна традиція доволі невелика. Праця Ролана та Франсуа Етьєн висвітлює головні етапи археологічних досліджень та відкриттів грецьких античних пам'яток протягом XIX ст. [5]. Узагальнююче дослідження колективу французьких авторів надає огляд наукових розвідок під час трьох експедицій: в Єгипет, Морею та Алжир [6]. Відсутність уваги французьких дослідників можна пояснити лише тим ментальним аргументом, що Франція протягом XX ст. була не готова до перегляду свого колоніального минулого. Цим вона відрізняється від інших метрополій, де розгорнулись інтенсивні історичні дослідження та викладання курсів колоніальної історії.

Також можна вказати комплексну працю Ф. Янніці [7], присвячену формуванню грецької національної самосвідомості протягом тривалого періоду – з кінця XVIII до початку XX ст. Поверхово, у науково-популярній манері, цей сюжет згадується у книзі В.П. Бузескула [8]. Загальний огляд художньо-археологічних відкриттів кінця XIX – початку XX ст. здійснений у ґрунтовній, але відверто застарілій праці Адольфа Михаеліса – видатного вченого-археолога, професора Страсбурзького університету [9].

Метою статті є аналіз інтелектуального контексту та наукової спадщини французької експедиції в Морею у 1828-1833 рр.

Необхідно коротко охарактеризувати військово-дипломатичний контекст експедиції. У 1821 р. греки повстали проти багатовікового османського панування та швидко проголосили незалежність. Однак незалежність греків суперечила принципам Віденського конгресу та Священного союзу, який наклав на європейську рівновагу *status quo*, забороняючи будь-які зміни. Однак на відміну від того, що відбувалося в інших країнах Європи, Священний союз не втручався, щоб зупинити грецьких повстанців.

Національне повстання викликало незадоволення Австрії та К. Меттерніха – головного політичного архітектора Священного союзу. Однак Російська імперія, ще один реакційний жандарм Європи, позитивно поглядала на повстання через православну релігійну солідарність та геостратегічний інтерес (контроль над Дарданеллами та Босфором). Франція, ще один активний член Священного союзу, нещодавно втручалася в проблеми Іспанії у Трокадеро (1823 р.), але в цьому питанні зайняла неоднозначну позицію: Париж бачив ліберальних греків насамперед як християн, а їхнє повстання проти османів трактувала як новий хрестовий похід. Велика Британія була зацікавлена у втручанні в ситуацію насамперед через те, що цей регіон знаходився на шляху до Індії. Взагалі, для всієї Європи Греція представляла колыску західної цивілізації та мистецтва ще з часів античності.

Перші грецькі перемоги були недовгими. Султан покликав на допомогу свого єгипетського васала Мухаммеда-Алі, який відправив свого сина Ібрагім-пашу до Греції з флотом та 8 тис. вояків, пізніше додавши ще 25 тис. Втручання Ібрагім-паші виявилось вирішальним: значна частина Пелопоннесу була відвойована у 1825 р.; місто-шлюз Мессолонгі впало у 1826 р.; Афіни були взяті у 1827 р. За грецькими повстанцями залишились Нафпліон, Гідра, Мані та Егіна.

Потужна хвиля філеллізму поглинула Західну Європу. Таким чином, було вирішено втрутитися на користь Греції, колыски цивілізації та християнського авангарду на Сході, стратегічне розташування якої підштовхувало зацікавленість європейських країн. Лондонським договором у липні 1827 р. Франція, Росія та Британія визнали автономію Греції, яка залишалася васальною державою Османської імперії. Три сили погодилися на обмежене втручання, щоб переконати Порту прийняти умови конвенції. Був запропонований і прийнятий план морської експедиції як демонстрації сили. Спільний російський, французький та британський флот був направлений для здійснення дипломатичного тиску проти Константинополя. Битва при Наваріно (жовтень 1827 р.), що сталася після випадкової зустрічі, призвела до знищення турецько-єгипетського флоту.

У 1828 р. Ібрагім-паша опинився в скрутному становищі: він щойно зазнав поразки під Наваріно; спільний флот встановив блокаду, яка заважала йому

отримувати підкріплення та запаси; його албанські війська, яким він більше не міг платити, повернулися до своєї країни під захистом грецьких військ Феодора Колокотроніса. 6 серпня 1828 р. в Олександрії була підписана конвенція між намісником Єгипту Мухаммедом-Алі та англійським адміралом Едвардом Кодрінгтоном. Ібрагіму-паші довелося евакуювати свої єгипетські війська та залишити Пелопоннес нечисленним турецьким військам (за оцінками 1200 осіб), що залишилися там. Однак Ібрагім-паша відмовився шанувати досягнуту угоду, продовжуючи контролювати різні грецькі регіони: Мессенію, Наваріно, Патрас та кілька інших твердинь. Він також наказав знищити Тріполі.

Крім того, у французького уряду Карла X почали виникати сумніви щодо його грецької політики. Сам Ібрагім-паша зазначив цю неясність, коли зустрівся з генералом Ніколя Жозефом Мезоном у вересні: «Чому Франція після поневолення людей в Іспанії у 1823 р. тепер прийшла до Греції, щоб звільнити людей?» Врешті-решт, ліберальна агітація почала розвивати у Франції натхнені прогрецькі настрої. Чим довше Франція чекала, тим делікатнішою ставала її позиція щодо К. Меттерніха. Таким чином, ультракоролівський уряд вирішив прискорити події. Франція запропонувала Великій Британії організувати сухопутну експедицію, однак англійці відмовилися втрутитися безпосередньо. Тим часом Росія оголосила війну проти Османської імперії і її військові перемоги викликали побоювання Лондона, який не хотів бачити Російську імперію занадто далеко на південь. Таким чином, Велика Британія не виступала проти втручання лише Франції.

Щодо інтелектуального контексту, то вся епоха Просвітництва розвивала інтерес європейців до Греції, а точніше до ідеалізованої Стародавньої Греції, якою вона уявлялась. Філософи Просвітництва, для яких поняття природи та розуму були такими важливими, вважали, що це були основні цінності афінських класиків. Давньогрецькі демократії, і насамперед Афіни, стали прикладами для наслідування. Саме там європейці шукали відповіді на політичні та філософські проблеми свого часу. Такі роботи як праця абата Бартелемі «Подорож молодого Анахарсіса Грецією» (1788 р.) остаточно створили образ ідеального світу на берегах Егейського моря [10, р. 104].

Теорії та система інтерпретації античного мистецтва, розроблена Йоганном Йоахімом Вінкельманом, впливали на європейські смаки протягом десятиліть. Його основна праця «Історія стародавнього мистецтва» була опублікована у 1764 р. і перекладена французькою мовою у 1766 р. В цій праці Й. Вінкельман започаткував традицію поділу античного мистецтва на періоди, класифікуючи твори хронологічно та стилістично [4, р. 38-40].

Для Й. Вінкельмана грецьке мистецтво було вершиною мистецьких досягнень, кульмінацією яких став Фідій. Також він вважав, що найкрасивіші твори грецького мистецтва були створені в ідеальних географічних, політичних та релігійних обставинах. Ця думка довго домінувала в інтелектуальному житті Європи [5, р. 44-45].

Теорії Й. Вінкельмана ідеалізували Стародавню Грецію та посилили бажання людей подорожувати до сучасної Греції. Було так спокусливо повірити, що справжній гарний смак народився саме під грецьким небом. Освічений європеець кінця XVIII – початку XIX ст. вважав, що життя в Стародавній Греції було чистим, простим та моральним, а також, що класична Еллада – це джерело, з якого художники повинні черпати ідеї «благородної простоти та спокійної величі» [5, р. 60-61]. Греція стала визнаною «батьківщиною мистецтв» і «вчителем смаку».

Отже, палата депутатів надала кредит у розмірі 80 млн. золотих франків, щоб дозволити уряду виконувати свої зобов'язання. Був сформований експедиційний корпус у складі 13-15 тис. осіб, яким командував генерал-лейтенант Ніколя Жозеф Мезон. До його складу входили три бригади, якими командував Тібурсе Себастьяні, Філіп Хігоне та Віргіл Шнайдер. Начальником Генерального штабу був генерал Антуан Симон Дюрріє. Експедиційний корпус складався з дев'яти піхотних полків, одного кавалерійського полку, чотирьох артилерійських рот та двох полків військових інженерів (сапери та мінери).

Було організовано транспортний флот, захищений військовими кораблями, які в цілому налічували шістдесят кораблів. Для грецького тимчасового уряду Іоанна Каподистрії потрібно було доставити техніку та 1300 коней, а також зброю, боєприпаси та гроші. Франція хотіла підтримати вільну Грецію з метою набуття свого впливу у регіоні.

Перша бригада вийшла з Тулону 17 серпня, друга через два дні, третя – 1 вересня. Командуючий генерал Ніколя Жозеф Мезон був з першою бригадою на борту лінійного корабля «Марсель». Перший конвой складався переважно з торговельних кораблів, крім «Марселя» до нього входили фрегати «Агамемнон», «Пулен» та «Кібела». Другий конвой супроводжували лінійний корабель «Дюкейн» та фрегати «Іфігенія» та «Армада».

29 серпня флот, який перевозив дві перші бригади, прибув до бухти Наваріно, де зустрів спільну франко-русько-британську ескадру. Єгипетська армія була зосереджена між Наваріно та Метоні. Таким чином, висадка була ризикованою. Флот поплив до затоки Короні, захищеної фортецею, яку тримали османи. Експедиційний корпус не зустрічаючи жодної протидії почав висадку ввечері 29 серпня та закінчив її вранці 30 серпня. Прокламація губернатора І. Каподистрія повідомила грецьке населення про прибуття французької експедиції. Місцеві жителі прибігли до військ як тільки вони ступили на грецьку землю та запропонували їм свіжі фрукти та їжу.

Французький табір розташувався на рівнині Короні, поблизу Петаліди, на місці стародавньої Коронеї. Третя бригада, яку затримала буря, втратила три кораблі та зуміла висадитися у Короні лише 16 вересня.

Ібрагім-паша використав низку приводів для затримки евакуації: проблеми з продовольством або транспортом, непередбачені труднощі в передачі твердинь. У французьких офіцерів виникли труднощі в підтримці бойового духу своїх

солдатів, які, наприклад, були схвильовані (помилковою) новиною про те, що відбудеться неминучий марш на Афіни. Це нетерпіння з боку французьких військ було, мабуть, вирішальним у переконанні єгипетського командувача дотримуватися своїх зобов'язань. До того ж, французькі солдати почали страждати від осінніх дощів, які змочували їх наметове містечко, збільшуючи ймовірність лихоманки та особливо дизентерії. 24 вересня Луї-Ежен Кавеньяк, капітан 2-го інженерного полку та майбутній прем'єр-міністр Франції (1848 р.), написав, що тридцять чоловік із 400 осіб у його компанії військових інженерів постраждали від лихоманки [3]. Генерал Н. Мезон бажав розмістити своїх людей у казармах фортець. 7 вересня Ібрагім-паша згодився на евакуацію своїх військ станом на 9 вересня. Домовленість, досягнута з генералом Н. Мезоном, передбачала, що єгиптяни виїжджатимуть зі зброєю, багажем та конями, але без жодного грецького в'язня чи полоненого. Оскільки флот Єгипту не міг евакуювати всю армію за один раз, для військ, які залишилися на суші, було дозволено залишити їжу. Перша єгипетська дивізія, 5500 осіб та 27 кораблів, вирушила 16 вересня у супроводі трьох кораблів зі спільного флоту (два англійські та французький фрегат «Сирена»).

Останній єгипетський транспорт відплив 5 жовтня, взявши на борт Ібрагіма-пашу. З 40 тис. осіб, яких він привіз з Єгипту, було забрано ледь 20 тис. Кілька османських солдатів залишилися для того, щоб утримувати різні твердині Пелопоннесу. Наступною місією французьких військ було «забезпечити цим твердиням безпеку» [3] та повернути їх незалежній Греції.

6 жовтня генерал Н. Мезон наказав генералу Ф. Хігоне піти на Наваріно. Він пішов з 16-м піхотним полком, до складу якого входили артилерія та військові інженери. Таким чином, морське узбережжя Наваріно було оточене флотом адмірала Анрі де Рінї, а облогу з землі здійснили солдати генерала Ф. Хігоне. Турецький командир форту відмовився здатися: «Порта не воює ні з французами, ні з англійцями; ми не будемо вчиняти жодних ворожих дій, але форт не здамо» [3].

Тому сапери отримали наказ зробити прорив у стінах і генерал Ф. Хігоне увійшов до фортеці, яку утримували всього 250 осіб та шістьдесят гармат. Французькі війська потроху рухалися, збираючись залишитися на деякий час та будуючи укріплення Наваріно, перебудовуючи його будинки та облаштовуючи лікарню.

7 жовтня 35-й рядовий піхотний полк, яким командував генерал А. Дюрріс, у супроводі артилерії та військових інженерів, з'явився перед Метоні, захищеного 1078 чоловіками та сотнею гармат, у якому на шість місяців були запаси продовольства. Два лінійні кораблі «Бреслау» та «Уелслі» заблокували порт і погрожували фортеці своїми гарматами. Командири форту, турок Хасан-паша та єгиптянин Ахмед-бей, відповіли так само, як і командир Наваріно. Однак укріплення Метоні були в кращому стані, ніж у Наваріно. Тому французькі сапери зосередилися на відкритті міських воріт. Гарнізон міста не

захищав їх. Командири форту пояснили, що не можуть його здати, бо виконують накази султана, але також визнали, що протистояти штурмуючим неможливо. Таким чином форт мав бути захоплений, принаймні символічно, силою.

Короні було взяти важче. Генерал Т. Себастьяні зі своєю бригадою з'явився там 7 жовтня. Відповідь командира форту була схожа на відповіді, отримані у Наваріно та Метоні. Т. Себастьяні спочатку надіслав у розвідку своїх саперів, в результаті чого було поранено з десятків осіб, серед них Л. Кавеньяк і, що серйозніше, капітан, сержант та три сапери. Інші французькі солдати почували себе ображеними і генерал був змушений докласти чимало зусиль, щоб їх заспокоїти, не дозволивши відкрити вогонь та захопити твердиню силою. На допомогу наземним військам прийшли «Агамемнон», «Бреслау» та «Уелслі». Загроза, яку вони становили, змусила османського полководця здатися. 9 жовтня французи увійшли до Короні та захопили 80 гармат та численні боєприпаси [3].

Патра контролювалося Ібрагімом-пашею з часу евакуації Пелопоннесу. Щоб зайняти місто, розташоване в північно-західній частині півострова була відправлена морем третя бригада, яка прибула до Патри 4 жовтня. Генерал В. Шнайдер дав Хаджі Абдуллі, паші Патри і «Замку Мореї», двадцять чотири години, щоб здати форт, а 5 жовтня, коли термін дії ультиматуму минув, на місто рушили три колони та розгорнулася артилерія. Паша негайно підписав капітуляцію Патри та «Замку Мореї». Однак аги «Замку Мореї» відмовилися підкорятися своєму паші, якого вони вважали зрадником, і оголосили, що скоріше помруть у руїнах своєї фортеці, ніж здадуться [3].

«Замок Мореї» охороняв в'їзд до Коринфської затоки поблизу Ріо та був побудований ще за часів Баязида II у 1499 р. Генерал В. Шнайдер спочатку намагався домовитися з агами, які наполягали на своїй відмові від капітуляції. Однак вони наполягали на своєму рішенні і почалася облога фортеці. Чотирнадцять морських та польових гармат, розміщених на відстані 400 метрів, майже знищили артилерію фортеці. Адмірал де Рінї навантажив на кораблі всю артилерію та саперів. По суші генерал Н. Мезон відправив два піхотні полки та 3-й легкий кавалерійський полк. Підкріплення прийшло 23 жовтня. Французи встановили нові батареї для пробиття проломів у стінах та шуткуючи надали кожному з проломів імена Карла X, Георга IV, герцога Ангулемського, герцога Бордо та Морського піхотинця. Також підключилась команда британського флоту та фрегат «Блондинка» під командуванням капітана Едмунда Лайонса.

30 жовтня батареї відкрили вогонь. За чотири години в валах відкрилися значні прориви. Потім вийшов емісар з білим прапором, щоб домовитись про умови здачі форту. Генерал Н. Мезон відповів, що умови були вже обговорені на початку місяця в Патрі та додав, що не довіряє групі людей в облозі, які не дотримувались першої домовленості. Тому він дав гарнізону півгодини на

евакуацію з форту, без зброї чи багажу. Аги погодились та «Замок Мореї» впав. Однак опір фортеці коштував французькій експедиції 25 вбитих та поранених.

5 листопада 1828 р. останні турки, єгиптяни чи мусульмани залишили Морею. 2500 турків та їхніх сімей були поміщені на борт французьких суден, що попрямували до Смірни.

Французькі та британські посли розмістилися в Поросі та запропонували Константинополю надіслати туди дипломатів, щоб вести переговори щодо статусу Греції. Порта відмовлялась брати участь у конференціях. Французи запропонували продовжувати військові дії та поширити їх на Аттику та Евбею, але англійці виступили проти цього плану. Таким чином, грекам залишалося вигнати османів з цих територій, розуміючи, що французька армія втрутиться лише в тому випадку, якщо греки опиняться у біді.

Поступово з Мореї евакуювали війська. Бригада В. Шнайдера, членом якої був Л. Кавеньяк, сіла на корабель у перші дні квітня 1829 р. Генерал Н. Мезон виїхав 22 травня 1829 р. На Пелопоннесі залишилася лише одна бригада. Щоб замінити солдатів з Франції прибули свіжі війська: 57-й рядовий піхотний полк висадився у Наваріно 25 липня 1830 р. Франція не відкликала свої війська, доки король Оттон I не прибув до Греції у січні 1833 р у супроводі Баварського допоміжного корпусу [3].

Протягом цих майже п'яти років французькі війська, якими командував генерал Шарль Луї Жозеф Олів'є Геєнек, не залишалися бездіяльними. Були відновлені укріплення, будувались мости, була побудована дорога Метоні-Наваріно та багато казарм.

Військові результати експедиції полягали в тому, що Османська імперія вже не могла приборкувати Грецію завдяки єгипетським військам. Стратегічна ситуація майже повернулася до стану 1825 р., до прибуття військ Ібрагіма-паші, коли грецькі повстанці перемогли на всіх фронтах.

Після військової експедиції в Морею грекам довелося зіткнутися з турецькими військами лише в Центральній Греції. Лівадія, ворота у Беотію, була завойована на початку листопада 1828 р. Контратака Махмуд-паші з Евбеї була відбита в січні 1829 р. У квітні греками був захоплений Навпакт; у травні Августинос Каподистрія відвоював символічне місто Мессолонгіон. Однак військова перемога Росії в російсько-турецькій війні 1828-1829 рр. та умови Адріанопольського договору аж до визнання незалежності Греції потребували військових перемог. Грецькі території, що були звільнені до вересня 1829 р., через рік після військової експедиції Мореї – Пелопоннес та Центральна Греція – були тими вирішальними завоюваннями, які утворили незалежну Грецію після 1832 р.

Експедиція в Морею була другою з великих військово-наукових експедицій, очолюваних Францією у першій половині XIX ст. Першою, використаною як орієнтир, був єгипетський похід Наполеона Бонапарта 1798 р.; остання відбулася в Алжирі починаючи з 1839 р. Усі три експедиції відбувались з



ініціативи французького уряду та під керівництвом конкретного міністерства (зовнішні відносини для Єгипту, внутрішні справи для Мореї та війна за Алжир). Наукові установи набирали вчених як цивільних, так і військових, уточнювали їх місії, але робота на місцях проходила в тісній співпраці з армією [6, р. 124].

Комісія наук та мистецтв, створена за часи єгипетської експедиції Наполеона Бонапарта, і особливо публікації стародавніх пам'яток, що стали результатом її роботи, стали зразком для подальших експедицій. Оскільки Греція була іншим важливим стародавнім регіоном, який вважався колицкою всієї західної цивілізації (один з головних аргументів філеллізму), було вирішено «скористатися присутністю наших солдатів, які окупували Морею, щоб відправити вчену комісію. Це не повинно було дорівнювати славі Наполеона ... Однак вона повинна послужити мистецтву та наукам» [2].

В Єгипті та Алжирі наукова робота проходила під захистом армії. У Морею більшість військ відправлялися, коли розвідки ледве почалися. Армія надавала лише матеріально-технічну підтримку: намети, кілки, інструменти, ємності з рідиною, великі горщики та мішки; одним словом, все, що можна було знайти для використання в сховищах армії.

Члени наукової експедиції висадились у Наваріно 3 березня 1829 р. після 21 дня в морі [6, р. 128].

Розділ природничих наук включав декілька напрямів: ботаніка (Жан Батист Борі де Сент-Венсан, Луї Деспре Сен-Совюр і Антуан Венсан Пектор), географія, геологія (П'єр Теодор Вірле д'Ост і Еміль Пуйон Бобле) та зоологія. Уряд наполягав на тому, щоб також був надісланий художник-пейзажист, оскільки міністр внутрішніх справ Жан Батист Мартиньяк зауважив не обмежуватись спостереженням «мух і трав, а поширити їх на місця і людей» [1].

Географічні дослідження мали стратегічний характер. Одним з перших завдань, наданих французьким урядом, було складання точних карт Пелопоннесу з науковою метою, а також з економічних та військових причин. 6 січня 1829 р. військовий міністр віконт де Ка написав генералу Н. Мезону: «Всі карти Греції дуже недосконалі та складені на основі більш-менш неточних шаблонів, тому важливо їх виправити. Не тільки географія буде збагачена цим дослідженням, але ми будемо підтримувати комерційні інтереси Франції, полегшуючи її відносини, і це, перш за все, буде корисно для наших сухопутних та військово-морських сил, які можуть опинитися в цій частині Європи» [2].

За два роки була виготовлена надзвичайно точна карта, зображена на шести аркушах у масштабі 1/200 000. У березні 1829 р. від Арголіди було розбито геодезичний базис в 3500 метрів, який далі йшов від одного кута на руїнах Тиринфу до кута будинку в руїнах в селі Арія. Це повинно було слугувати відправною точкою у всіх операціях тріангуляції для топографічних та геодезичних показників на Пелопоннесі. П'єр П'єтєс та Еміль Пуйон Бобле

провели численні перевірки на базисі та на використовуваних лінійках. Таким чином, похибка була зменшена до 1 метра кожні 15 кілометрів. Довгота та широта базової точки в Тиринфі були перевірені, щоб знову похибка була максимально знижена до приблизно 0,2 секунд. На горах півострова, а також на Егіні, Гідрі та Нафпліоні було встановлено 134 геодезичні станції. Таким чином, створили рівносторонні трикутники, сторони яких дорівнювали приблизно 20 км. Кути були виміряні за допомогою теодолітів Гамбе.

Географи страждали від лихоманки – команда Борі де Сент-Венсана значно більше, ніж команда Пуйона Бобле: «Жахлива спека, яка напала на нас у липні, пошкодила роботу всієї топографічної бригади. Ці джентльмени, працюючи на сонці, майже всі захворіли, і вісім днів тому ми сумували за М. Дешевре, який помер» [1]. «З дванадцяти офіцерів, зайнятих в геодезичній службі, двоє загинули, а всі інші хворі. Окрім них, ми втратили двох саперів та домашнього службовця» [1].

Ботанічні та зоологічні дослідження очолював Жан Батист Борі де Сент-Венсан. Він зібрав безліч ботанічних екземплярів: «Флора Мореї», видана у 1832 р. нараховує 1550 рослин, з яких 33 – орхідеї та 91 – трави. «Нова флора Пелопоннесу та Кіклад» 1838 р. описує 1821 вид. Безпосередньо у Мореї Борі де Сент-Венсан збирав рослини, а їх класифікацію, визначення та опис він здійснив вже після повернення до Франції.

Секцію образотворчих мистецтв було утворено Інститутом Франції, який призначив її керівником архітектора Гійома Абеля Блуе. В якості його помічників Інститут надіслав Б.А. Равоїзі, П.А. Пуаро, Ф. де Гурне та П.Ф. Трезеля. Архітектор Жан-Ніколя Гійо, який вже мав досить значний досвід, сформований в Малій Азії та Єгипті під впливом інженерів, надав секції точні вказівки. Він попросив їх вести справжній щоденник своїх розкопок, в який записували точні вимірювання та координати, щоб скласти карту регіону подорожі та описати всі побачені місцевості.

Публікація творів з археології та образотворчих мистецтв йшла за тією ж схемою, що і з працями з природничих наук: схема маршруту з описом пройдених доріг, примітних пам'яток по цих маршрутах та описів їхніх напрямків. Отже, том I Експедиції в Морею: розділ Образотворчих мистецтв описує Наваріно (с. 1-7) із шістьма сторінками рисунків (фонтани, церкви, фортеця Наваріно та палац Нестора в Пілосі); потім на сторінках 9-10 дорога Наваріно-Метоні докладно представлена чотирма сторінками рисунків (церква в руїнах та її фрески, а також буколічні пейзажі, які нагадують читачеві, що сцена не так далеко від Аркадії); і нарешті три сторінки про Метоні і чотири сторінки рисунків. Буколічні пейзажі були досить близькими до «норми», яку запропонував Юбер Робер для зображень Греції.

Показовим видається нам опис місцевого населення, переважно грецьких вівчарів, які містять записи французьких вчених: «їх щедра гостинність та прості та невинні звичаї нагадували нам про прекрасний період пастирського

життя, який художня література називає Золотою епохою, і, здавалося, представляє нам як справжніх людей персонажів Феокриту та Вергілія».

Археологічна експедиція проїжджала через Наваріно (Пілос), Метоні, Короні, Мессіну та Олімпію (описано в першому томі видання); Басси, Мегалополіс, Спарту, Мантінею, Аргос, Мікени, Тиринф та Нафпліон (другий том); Кіклади (Сірос, Кеа, Міконос, Делос, Наксос та Мілос), Суніон, Егіну, Епідавр, Тройзен, Немею, Корінф, Сікіон, Патри, Еліду, Каламату, півострів Мані, мис Матапан, Монемвасію, Афіни, острів Саламін та Елефсін (третій том).

Два члени секції – філософ та історик Едгар Кіне та ліонський скульптор Жан-Батист В'єтті були членами експедиції, однак з моменту приїзду до Греції трималися осторонь своїх товаришів. Ці двоє подорожували через Пелопоннес окремо від інших. Вони відвідали Пірей та Афіни, потім Кіклади. Е. Кіне захворів та повернувся до Франції, де видав філософську працю «Сучасна Греція та її відношення до античності». Ж.-Б. В'єтті, ігноруючи офіційні накази повернутися до Франції у листопаді, продовжував свої дослідження в Пелопоннесі та Аттиці до літа 1831 р. Після повернення до Франції комісія вивчила його рукописи і, оцінивши їх виняткове значення, рекомендувала для публікації. На жаль, він не закінчив свою роботу щодо публікації рукописів, однак його скульптури несуть неповторну чарівність античної традиції.

Художня та археологічна розвідка Пелопоннесу відбулася таким чином, як тоді проводилися археологічні дослідження в Греції. Перший крок завжди містив спробу зробити перевірку на місці текстів античних авторів, таких як Гомер, Павсаній або Страбон, що мало назву «форма розтину (шурфа) в манері Геродота». Таким чином у Наваріно було визначено місце розташування палацу Нестора відповідно до тексту Гомера та використаним ним прикметникам «недоступні» та «піщані». У Метоні стародавніх залишків порту, опис яких ідеально співпадає з описом Павсанія, виявилось достатньо, щоб з упевненістю визначити місцезнаходження давнього міста.

Дослідивши Наваріно, Метоні та Короні, члени експедиції повернулися до Мессіни, де провели місяць, починаючи з 10 квітня.

Шість тижнів, починаючи з 10 травня 1829 р., експедиція провела в Олімпії. Абель Блуе та Ежен Дюбуа здійснили там перші розкопки. Їх супроводжували художники П. Пуаро, Ф. Трезель і Е.-Е. Аморі-Дюваль. Дотримувалися археологічних порад Ж.-Н. Гійо: «Виконуючи вказівки, що були йому дані комісією Інституту Франції, Ежен Дюбуа розпочав розкопки, результатом яких стало виявлення перших підстав двох колон портику та кількох фрагментів скульптури» [1].

Ділянка була розділена на квадрати, розкопки проводилися по прямих лініях: археологія ставала більш науково-оснащеною та раціоналізованою і саме таким чином було визначено розташування храму Зевса. Проста гонитва за скарбами починала відходити у минуле.

Фундаментальним внеском наукової експедиції Морея було її ставлення до розграбування та пошуку скарбів. Г. Блуе відмовився виконувати розкопки, які ризикують пошкодити пам'ятники, і заборонив пошкоджувати статуї з наміром зняти шматок, відокремлений від решти статуї, без попереднього огляду та дозволу. Можливо, саме з цієї причини три метопа храму Зевса, виявлені в Олімпії, були повернуті в первинному вигляді. У будь-якому випадку, ця готовність захищати цілісність пам'яток, безперечно, була гносеологічним прогресом.

Французи не обмежували свої інтереси виключно античністю, вони також описували та малювали візантійські пам'ятки. До того часу, особливо для мандрівників, важливою та цікавою була лише стародавня Греція, середньовічна ж та сучасна Греція взагалі ігнорувались. Г. Блуе за результатами Морейської експедиції надав точні описи церков, які він бачив. Наприклад, малюнок 9 (I, II і III) тому I містить схему, розріз та перспективний вид однієї з двох невеликих церков села Осфіно, розташованих на схилі гори зліва від дороги Наваріно-Метоні; її інтер'єр, прикрашений картинами та фресками, розділений на дві частини стіною, яка утворює на задній частині невелике закрите святилище, в якому священник повинен виконувати службу [1].

Отже, результати, отримані науковою експедицією у Морею, підкреслили необхідність створення постійної, стабільної структури, яка дозволила б продовжувати її роботу. З 1846 р. французи змогли систематично і постійно продовжувати роботу потужно розпочату науковою експедицією Мореї завдяки створенню на вулиці Дідо, біля підніжжя пагорбу Лікавіт, французької наукової установи, що отримала назву Французької школи в Афінах.

Античні грецькі руїни викликали захоплення та трепетне поклоніння європейців, які вбачали в них своє значною мірою романтизоване минуле. Офіцери, солдати та митці стали тією першою групою, в якій формувалася колективна пам'ять про минуле. Для неї ці події були емоційно забарвленими. Повернувшись на батьківщину, вчені, митці та навіть офіцери стануть носіями і трансляторами цієї колективної пам'яті у французькому суспільстві. Ця група виступала носієм інформації про пам'ятники та скарби давніх греків, ключові події, найбільш значущі деталі грецької давнини, колиски європейської цивілізації та її цінностей.

#### **Список використаних джерел та літератури**

1. Blouet G.-A. Expedition scientifique de Moree, Ordonnee par le Gouvernement français: Architecture..., vols I-VI, Paris: Firmin Didot, 1831-1838. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://eng.travelogues.gr/collection.php?view=430>
2. Blouet G.-A. Expedition scientifique de Moree, Ordonnee par le Gouvernement français: Architecture, Sculptures, Inscriptions et Vues du Peloponese, des Cyclades et de l'Attique (Band 1). Paris: Firmin Didot, 1831. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/blouet1831/0143>

3. Cavaignac E. Lettres d'Eugene Cavaignac, Expedition de Moree (1828-1829) // *Revue des deux Mondes*, volume 141, 1 May 1897. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://visualiseur.bnf.fr/CadresFenetre?O=NUMM-87180&I=50&M=tdm>
4. Woodhouse C.M. *The Philhellenes*. – London: Hodder et Stoughton, 1969. – 192 p.
5. Etienne R., Etienne F. *La Grece antique. Archeologie d'une decouverte*. – Paris: Gallimard, 1990. – 176 p.
6. Bourguet M.-N., Lepetit B., Nordman D., Sinarellis M. *L'Invention scientifique de la Mediterranee. Egypte, Moree, Algerie*. – Paris: Editions de l'EHESS, 1998. – 325 p.
7. Янници Ф. Греческий мир в конце XVIII – начале XX вв. по российским источникам (к вопросу об изучении самосознания греков). – СПб.: Алетея, 2005. – 188 с.
8. Бузескул В.П. Открытия XIX и начала XX века в области истории Древнего мира. Часть II. Древнегреческий мир. – Пг.: ACADEMIA, 1924. – 182 с.
9. Михаэлис А. Художественно-Археологические открытия за 100 лет. – М.: Издание Императорского Московского Археологического Института Имени Императора Николая II, 1913 г. [2], II, IV. – 403 с.
10. Haskell F., Penny N. *Taste and the Antique: the lure of classical sculpture 1500-1900*. – New Haven and London: Yale University Press, 1981. – 376 p.

#### References

1. Blouet, G.-A. (1831-1838) *Expedition scientifique de Moree, Ordonnee par le Gouvernement français: Architecture*. vols I-VI. [Online] Paris: Firmin Didot. Available from: <https://eng.travelogues.gr/collection.php?view=430> [Accessed: 6th March 2020]. [In French].
2. Blouet, G.-A. (1831) *Expedition scientifique de Moree, Ordonnee par le Gouvernement français: Architecture, Sculptures, Inscriptions et Vues du Peloponese, des Cyclades et de l'Attique (Band 1)*. [Online] Paris: Firmin Didot. Available from: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/blouet1831/0143> [Accessed: 6th March 2020]. [In French].
3. Cavaignac, E. (1897) *Lettres d'Eugene Cavaignac, Expedition de Moree (1828-1829)*. [Online] *Revue des deux Mondes*. Volume 141. Available from: <http://visualiseur.bnf.fr/CadresFenetre?O=NUMM-87180&I=50&M=tdm> [Accessed: 6th March 2020]. [In French].
4. Woodhouse, C.M. (1969) *The Philhellenes*. London: Hodder et Stoughton. [In English].
5. Etienne, R. & Etienne, F. (1990) *La Grece antique. Archeologie d'une decouverte*. Paris: Gallimard. [In French].
6. Bourguet, M.-N. et al. (1998) *L'Invention scientifique de la Mediterranee. Egypte, Moree, Algerie*. Paris: Editions de l'EHESS. [In French].
7. Jannici, F. (2005) *Grecheskij mir v konce XVIII – nachale XX vv. po rossijskim istochnikam (k voprosu ob izuchenii samosoznaniya grekov)* [The Greek world in the late XVIII – early XX centuries. according to Russian sources (on the question of the study of Greek identity)]. Sankt-Peterburg: Aleteja. [In Russian].
8. Buzeskul, V.P. (1924) *Otkrytija XIX i nachala XX veka v oblasti istorii Drevnego mira. Chast' II. Drevnegrecheskij mir* [Discoveries of the 19th and early 20th centuries in the field of the history of the Ancient World. Part II Ancient greek world]. Petrograd: ACADEMIA. [In Russian].
9. Mihajelis, A. (1913) *Hudozhestvenno-Arheologicheskie otkrytija za 100 let* [Artistic and archaeological discoveries for 100 years]. Moscow: Izdanie Imperatorskogo Moskovskogo Arheologicheskogo Instituta Imeni Imperatora Nikolaja II. [In Russian].
10. Haskell, F. & Penny, N. (1981) *Taste and the Antique: the lure of classical sculpture 1500-1900*. New Haven and London: Yale University Press. [In English].

**Добролюбская Ю.А., Присяжнюк А.Н. Французская экспедиция в Морею 1828-1833 годов: истоки колониального дискурса.**

Филлелинизм существовал в европейском обществе задолго до экспедиции в Морею, последняя только усилила эту тенденцию. Экспедиция же способствовала превращению поверхностного интереса в интерес научный, поскольку ее материалы сформировали научный и эстетический багаж, который оставался одним из лучших на много лет для европейских ученых, которые не могли лично посетить регион. Античные греческие развалины вызвали восхищение и трепетное поклонение европейцев, которые видели в них свое в значительной степени романтизированное прошлое. Офицеры, солдаты и деятели искусства стали той первой группой, у которой формировалась коллективная память о прошлом. Для нее эти события были эмоционально окрашенными. Вернувшись на родину, ученые, художники и даже офицеры станут носителями и трансляторами этой коллективной памяти во французском обществе. Эта группа выступала носителем информации о памятниках и сокровища древних греков, ключевых событиях, наиболее значимых деталях греческой древности – колыбели европейской цивилизации и ее ценностей.

Научная экспедиция в Морею имела важное значение для расширения знаний о Греции как стране и ее античном наследии. В архитектуре, скульптуре, живописи, мебелировке, в декоративном искусстве активно использовались античные греческие мотивы – как правило, в значительно романтизированном и украшенном виде. После экспедиции европейские музеи и многочисленные коллекционеры стали проявлять повышенный интерес к греческой культуре. Обратной стороной этого интереса стало активное разграбление культурного наследия страны. Еще один из результатов экспедиции состоял в том, что наука стала рассматриваться как «политика XIX века».

**Ключевые слова:** культурное наследие, памятник, клад, филлелинизм, европоцентризм, колониальный дискурс, экспедиция в Морею.

**Dobrolyubskaya Y., Prisyazhnyuk O. French Morea Expedition of 1828-1833: the Origins of Colonial Discourse.**

Philhellenism existed in European society long before to the Morea expedition, the latter only exacerbated this tendency. The expedition helped to transform the superficial interest into a scientific interest, since its materials formed a scientific and aesthetic luggage, which remained one of the best for many years for European scientists who were unable to visit the region in person. The ancient Greek ruins aroused the admiration and awe of Europeans who saw in them a largely romanticized past. Officers, soldiers and people of art became the first group to form a collective memory of the past. For them, these events were emotionally colored. When they return home, scientists, artists, and even officers will become carriers and translators of this collective memory in French society. This group was the bearer of information about the monuments and treasures of the ancient Greeks, the key events, the most important details of Greek antiquity – the cradle of European civilization and its values.

The scientific Morea expedition was important for the expansion of knowledge about Greece as a country and its ancient heritage. In architecture, sculpture, painting, furniture, and decorative art, ancient Greek motives were actively used – usually in a much romanticized and ornate form. After the expedition, European museums and numerous collectors began to show increased interest in Greek culture. The downside of this interest was the active plundering of the country's cultural heritage. Another result of the expedition was that science began to be regarded as “politics of the XIX century”.

**Keywords:** cultural heritage, monument, treasure, Philhellenism, Eurocentrism, colonial discourse, Morea expedition.